

el-İ'câz fî Dirâsâtî's-Sâbikîn

Abdülkerim el-Hatib, Dâru'l-Fikr el-Arabî, Kahire 1974, 511 s.

Hüseyin AKYÜZOĞLU*

Tanıtımını yapacağımız eser Abdülkerim el-Hatib tarafından 1973 senesinin başlarında yazılmış ilk baskısı 1974 yılında Dâru'l-Fikr el-Arabî tarafından yapılmıştır. Eser 511 sayfa olup mukaddime, giriş ve 4 bölümden müteşekkildir.

Biz bu çalışmamızda ana hatlarıyla kitabın muhtevasını vererek ele aldığı konuları mücmel olarak takdim edip konuyla ilgilenenlere bu açıdan ışık tutmaya çalışacağız. Daha fazla malumat isteyen ihtisas ehlinin konuların teferruatını bizzat kitabın kendisine müracaat ederek öğrenmesinin daha uygun olacağını hatırlatmaya gerek yoktur.

MUKADDİME:

İlk 21 sayfa mukaddimeye ayrılmış olup burada müellif Kur'an-ı Kerim ve müslümanlar hakkında genel bir değerlendirme yapmaktadır. Müslümanların Kur'an-ı Kerim'e gereken ehemmiyeti göstermediklerini iddia eden yazar Kur'an-ı Kerim'den uzaklaşmış emanetin edası hususunda bir tefrit (eksiklik) içinde olduklarını vurgulamaktadır.

Tarih boyunca, hayat realitesi içinde, hakka çağrılan herkes hakkında hal bu merkezdedir. İsrailoğullarının durumu buna en büyük misaldir. Zira onlar

* Araştırma Görevlisi Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Allah'ın semadan indirdiği rahmet ve bereketi nefislerine uyararak kabul etmemişler, ağızlarını toprağa koyarak hayvanlarla birlikte otlamak olarak algılanabilecek hayvanların yediği şeylerden yemeyi istemişlerdir. Onların düştükleri durum kısaca anlatılarak müslümanların buldukları konum arasında bir bağlantı kurulmuştur. Evet, Allah bize semadan bol meyveli iyiliklerle dolu bir sofraya indirmiştir ki o, hidayet kaynağı Kurân-ı Kerim'dir. Daha sonra Kurân-ı Kerim'in ve en hayırlı ümmet kılınan Müslümanların özellikleri ayetlerle verilerek "Kurân-ı Kerim Allah'ın ziyafetidir, onun bu ziyafetinden öğreniniz" mealindeki hadislerle mesele açıklanmaya çalışılmıştır.

Mü'minlerin Kurân-ı Kerim'in emirlerine sağlam bir şekilde sarıldıkları durumlara ondan uzaklaştıkları zaman içine düştükleri halin bir mukayesesini yapılarak İslam karşıtlarının İslamiyeti zayıflatmak için girdikleri mücadelede Müslümanlara evvela Kurân-ı Kerim'den başka kurtarıcı aramalarını öğütlemiş daha sonra onları Kurân-ı Kerim'nin dili olan Arapçadan kopararak Kurân-ı Kerim'le de irtibatlarını engellemeye gayret etmişlerdir. Din düşmanlarının dilin dinle ilgisinin olmadığını iddia etmeleri, Müslümanların Kur'an dilini hafife almalarına ve bu sebeple farkında olmadan dinlerini küçümsemelerine yol açtığı vurgulanmıştır.

Bu arada günümüz müslümanlarının çift şahsiyet sahibi oldukları, Kurân-ı Kerim'i okurken İslamı hatırlayarak yüce insanî bir hayata müntesip, kalbi çarpan, batınî duyguları harekete geçen bir şahsiyet sahibi olmaları ile insanlarla hayat meydanına atıldıklarında önceki durumlarıyla alakası olmayan, insanların muzdarip oldukları şeylerle muzdarip olan farklı birer şahsiyet sahibi olmaları anlatılıyor. Müellif, "bu haliyle müslüman, sanki Kurân-ı Kerim'i tanımayan, Kurân-ı Kerim'in de onu tanımadığı bir insan oluyor, bu da iman makamında münafıkların haliyle bir benzerlik arz ediyor" diyerek meselenin ciddiyetine işaret ediyor.

Abdülkerim Hatip Kur'an-ı Kerim'i İslam şeriatının kaynağı olduğuna dikkat çeker ve onun ebediyete kadar devam edecek olan bir düstur olduğunu vurgular. Kur'an-ı Kerim İslam'ın başlangıcında müslümanları her şeyden müstağni kılmıştı. Dinleri ve dünyaları hakkında onun ilham ve işaret ettiği şeylerin dışında bir şey almamışlar, dedikten sonra kavli ve fiili sünnetin de

aynı konumda mütalaa edileceğini, zira sünnetin Kur'an'ın açıklayıcı bir tatbikatı olduğunu belirtiyor.

Kur'an-ı Kerim'i sağlam ve doğru bir şekilde anlamak için uzunca bir tefekkür, beyan üsluplarından zevk almak, esrarı üzerinde durmak ve Arap dilinin inceliklerini öğrenmek gerekir. Bu şekildeki bir anlayış neticesinde iki durum söz konusudur:

1- Dinî meseleler açık, dikkatli ve muayyen, olarak ilave ve ekleme yapılmadan tasvir edilir. Müslüman da helal ve haramı net bir şekilde öğrenir.

2- Dinî meselelerin tümü olmasa da büyük bir bölümü müslümanların anlayış ve tasavvurlarında belirgin bir şekilde makes bulur. Ayet-i kerimelerin manaları kolay ve anlaşılır bir üslupla ortaya konur. Neticede müslüman diniyle doğrudan bağlantı kurar meseleleri bizzat kendisi görür, mukayese eder ve Allah'ın kitabında gösterdiği yollardan bir düşünce sistemi kurar, hayattaki yönünü ve istikametini bulur.

Müellif burada ele aldığı konuyu şu şekilde ortaya koyuyor: “Konumuz zamanların, mekânların, kültürlerin ve görüşlerin farklılığına ve çeşitliliğine rağmen müslümanların Kur'an'ı anlayışlarından temessül eden Allah'ın kitabı hakkındaki muhtelif bakış açılarını vermektir. Biz bu bakış açılarını kendimize mahsus bir metodla değerlendirdik. Allah'ın Kitabını anlama, ayetlerini düşünme yolundaki işaretlerin ortaya çıkmasına yardım edecek ilmin gelişmesi arzu ettik. Kur'an'ın esrarını ve harikuladeliğini araştırmaya yöneldik. “De ki: Rabbimin sözleri için derya mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave getirsek, Rabbimin sözleri bitmeden önce deniz tükenecektir”. (Kehf, 109) ayetinde ifade edildiği gibi çok geniş bir ummana dalyoruz. Bu sebeple bu araştırmanın konuya direkt temas etmemesi, büyük bir gayret ve vakit sarf edilerek konunun etrafında uzun bir seyahat yapılması araştırmanın bir kusuru veya bir güzelliği sayılabilir”.

Kur'an'ın i'cazı hakikatların hakikatı ve özlerin özüdür. Müellif i'caz-ı Kur'an'ı ele alışının bu konudaki pek çok görüşe baktıktan sonra olduğunu belirtiyor ve bu yolda çeşitli merhaleler tespit ettiğini, her bir merhaleyi i'caza yakınlıştıran birer giriş mahiyetinde düşünerek kitabı çeşitli bölümlere ayırdığını söylüyor.

GİRİŞ:

Mukaddimenin ardından 22-56 sayfaları arasında 34 sayfalık bir giriş bölümü mevcut. Bu uzun giriş Allah'ın kitabına ulaştıracak kapıları açmaya, onun esrarını anlamaya çalışan bir özelliktedir.

Müellif bu bölüme konunun zorluğuna ve Kur'an hakkında yazmanın ağırlığına işaret ederek başlıyor. Kur'an'ın sahili olmayan bir deniz olduğunu belirtiyor. Kur'an'da ilim ve fenlerde olduğu gibi sadece erbabının bilebileceği ıstılahların ve kapalı noktaların olmadığını, herkesin akli ve ruhî istidadına göre az ya da çok anlayabileceği bir nasibinin bulunduğunu ifade ediyor.

Müellife göre Kur'an bakışlardan gizlenen kapalı bir sırdır ve bu sır duyu organlarına zahir olmayacağı gibi, kimyasal tahlillere de boyun eğmez. Onun kokusu i'caz çiçekleri açmış bir bahçeden üzerimize tatlı tatlı esen güzel bir kokuya benzer.

Mezheplerinin ve gruplarının muhtelif olmasına rağmen, Kur'an'ın i'cazının kıyamete kadar devam edeceği hususunda bütün müslümanlar mütefikler.

Müellif bu araştırmasında bilhassa islamî topluma atf-ı nazar ettiğini belirterek maksadını şu şekilde özetliyor: "Bizim bu konudaki ilk maksadımız, Allah'ın Kitabıyla, bu kitabın Allah'ın Hz. Muhammed'e indirdiği kelamı olduğuna inanan müslümanlar arasında sağlam bir bağ kurmaktır. Başka bir deyişle Kur'an'ı bilmek, onu anlamak, hak ve hayırdan ibaret manalar ihtiva eden ayet-i kerimeleri doğru bir şekilde hissetmek, Allah'ın kudretini, hikmetini, ilmîni anlamak hususunda mü'minlerin Kur'an'a imanını kuvvetlendirmektir.

Mü'minlerin imanlarının taklidî olması sebebiyle Kur'an'a bakışlarında donukluktan kurtulamadıklarını, bu meyanda sattığı malı diliyle anlatan fakat anlattığı malın evsafından kalbine hiçbir şey bulaşmayan bir satıcının durumuna düştüklerini belirtiyor.

Semavî şeriat insanlara mücerred olarak şu helaldir, şu haramdır demek için değil, bilakis onları saptıklarında irşad etmek, aciz kaldıklarında yardım

etmek, zayıf kaldıklarında takviye etmek için gelmiştir. O, hayatı nurlandıran bir ışık, kalpleri inşa eden ve vicdanları saadetle dolduran bir hayırdır.

Müellifimiz bu bölümde müslüman âlimlerin, fakihlerin ve kelamcılarının Kur'an araştırmalarını ruhî ve vicdanî manalardan tecrit etmelerini orijinal bir tespitle şu iki sebebe bağlıyor:

1- İslam'ın başlangıcından itibaren ortaya çıkan birçok gurup arasındaki mezhep ihtilafları. Zira bu ihtilaflarda, mezhebi galip getirmek için rey yoluyla kendi görüşlerini kuvvetlendirecek delil arama ihtiyacı mevcuttu.

2- İslam fıkhi -iyi ya da kötü olduğuna karar veremediğimiz bir şekilde-halifelerin, emirlerin ve valilerin gölgesinde gelişmişti. Meseleleri çözen kadırlar, müftüler ya da halife, emir ve valilerin müsteşarları vardı. Bu meselelere verilen fetvalar ve hükümler mensup olunan mezhebin kaideleriyle oluyordu. Bu fetvalar da suallerle cevaplarını, davalarla hükümlerini, müşkillerle çözümlerini ihtiva ediyordu. İşte bu sebepler neticesinde müslümanlar Kur'an'a kalblerin ürperdiği, gönüllerin huzur bulduğu bir ibret ve öğüt olması yönüyle bakmaktan uzaklaştılar.

Bu bölümü müellif şu sözleriyle noktılıyor:

“Bu araştırmadaki maksadımız ve gayemiz, bu araştırmanın bizi, Allah'ın kitabında gizli kalan hususlara, ayet ve kelimeleri hakkında müslüman nesillerin birikimlerine ulaştırmasıdır. Allah Teala şöyle buyuruyor: “Doğrusu Kur'an, sana ve kavmine bir öğüttür. İleride ondan sorumlu tutulacaksınız.”(Zuhruf, 44)

BİRİNCİ BÖLÜM:

Bu bölüm 57-85 sayfaları arasında bulunmakta olup 28 sayfadan ibarettir. Bu bölüme “Allah'ın Kelimeleri ...ve İnsanların Kelamı” başlığı konmuş. Müellif bu bölümde Allah'ın kelimeleriyle insanların kelamına atf-ı nazar ediyor ve hedefinin, Kur'anî kelamın madenini keşfederek, kulların dilinde dolaşan bir kelam olmasına rağmen niçin diğer kelimelerden ayrılmış mümtaz bir mevkiye ulaştığını incelemek olduğunu belirtiyor. Bu bölümü başa almasının sebebini Kur'an'daki i'caz vecihleriyle karşılaşılmadan önce Allah'ın hangi kelamı Kur'an olarak inzal ettiğinin anlaşılacak bu kelamın özelliklerinin kavranması şeklinde açıklıyor.

Muallaka-i seb'a şairlerinin Kur'an karşısındaki durumları tasvir edilerek Allah'ın kelemınının ne kadar yüce bir mevkide bulunduğu misallerle izah ediliyor. Kur'an'ın kelimelerinin Arapların kullandığı ve konuştuğu kelimeler olmasına rağmen nasıl Hz. Musa'nın asası diğer asalardan farklı olmayan bir ağaçtan yapılmakla beraber hiç bir asada bulunmayan özelliklere sahipse Kur'an'da işte böyledir deniliyor.

İKİNCİ BÖLÜM:

Bu bölüm 87-151 sayfaları arasınada 64 sayfadan müteşekkil bir bölüm. Başlığı "Zaman ve Mekân Olarak Mu'cize" şeklinde. Müellife göre Ceziretü'l-Arab'ın İslam risaletinin vatanı olarak seçilmesiyle, Arapların ve Arapçanın tercih edilmesindeki hikmetlerin araştırılması gerekmektedir. Ayrıca risaletin içinde geldiği vakitle mukayyet kılınmasının hakikatini keşfetmek icabetmekedir.

Bu hikmetleri araştırmak için kaleme alınan bu bölüm mu'cizenin lügavî ve ıstilahî manasını vererek başlıyor. Mu'cizelerin zamana, mekana ve muhatapların seviyesine göre farklılık arzetmesi üzerinde durularak Hz. Musa ve Hz. İsa (a.s.)'ın mu'cizeleri anlatılmış. Mu'cizenin lüzumu, insanların mu'cize karşısındaki durumları misallerle anlatıldıktan sonra Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ebedî mu'cizesi olan Kur'an'a geçilmiş. Arap toplumunun edebiyatta, özellikle şiirde ulaştıkları mevki verilerek şiire bakışları, onu takdis eder bir hale gelmeleri anlatılarak cahiliye şiirinin özellikleri belirtilmiş. Ayrıca Arap Dilinin diğer diller karşısındaki durumu verildikten sonra Kur'an'daki tehaddî (meydan okuma) ayetleri sıralanarak gösterilmiştir.

Netice olarak Kur'an'ın mu'cize olduğu, bu hususun insanın tasavvur ve takdirinin çok üstünde bir seviyede bulunduğu ortaya çıkmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

152-378 sayfaları arasında bulunan bu bölüm 226 sayfadan ibarettir, kitabın en önemli ve en uzun bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümün başlığı "İ'caz Hakkındaki Görüş ve Araştırmalar" şeklindedir. Bu bölümünde i'caz konusunda te'lifin başlamasından günümüze kadar geçen dönemde i'caz hakkındaki görüş ve araştırmalar takdim edilmiştir. Bu takdim neticesinde bu konuda insanların kalblerinde ve akıllarında vaki olan çeşitli anlayışlar ve bu

anlayışlara tesir eden zaman, mekân ve kültür gibi hususlar vuzuha kavuşturulmuştur.

Uzun asırlar boyunca hayatla birlikte müsayeret eden bu çeşitli yöneliş ve anlayışlar Kur'an'ın i'cazı hakkında bize doyurucu bilgiler vermektedir. Müellif bu bölümde doğrudan i'cazla irtibatlı gördüğü görüşleri zikrederek bütün söylenenleri bir araya toplamadığını beyan etmektedir.

Görüşleri verilen alimler şu şekilde sıralanmıştır:

- 1- Cahız ve onun “sarfe” görüşü
- 2- Hattabî
- 3- Bakıllanî
- 4- Kadı Abdülcebbar
- 5- Abdülkahir el-Cürcanî
- 6- Zemahşerî
- 7- Kadı İyaz
- 8- İbn Atiyye
- 9- Mustafa Sadık er-Rafî
- 10- Ferid Vecdî

Daha sonra i'caz vecihleri hakkında Ebu Hayyan et-Tevhidî, Rağib el-İsfehânî, es-Sekkakî, el-Fahr er-Razî, Hazim, el-Merakeşî, ez-Zemlekânî ve ez-Zerkeşî gibi âlimlerin görüşleri kısaca zikredilmiş, sarfe ile ilgili ayrı bir fasıl açılarak bir değerlendirme yapılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:

379-506 Sayfaları arasında 127 sayfa tutan bu bölümde “Şüpheler ve İftiralar” başlığı altında değişik çevrelerce ortaya atılan bazı şüphe ve iftiralara cevaplar verilmiştir. Bunlar Kur'an'ın safi semasında toz kaldırıp ziyasına mani olmak, ona tabi olup ona yönelenlerin yolunu karartmak için ortaya atılan şüphe ve iftiraldır. Metod olarak şüphe atılan konular tek tek ele alınmış ve şu başlıklar altında mukni cevaplar verilmiştir:

- 1- Kur'an'ın lafzı ve manası
- 2- Kur'an'ın şahsiyeti
- 3- Kur'an'ın nazmı
- 4- Kur'an'daki tekrarlar
- 5- Muhkem ve müteşabih
- 6- Kur'an'ın mahlukiyeti
- 7- Kur'an'da nesh
- 8- Kur'an'a muaraza edenler.

Ayrıca kitabın sonuna içindekiler fihristi eklenmiştir.

Netice olarak bu eser Kur'an'ın önemli bir özelliği olan mucize olma vasfını tarihi seyri içerisinde ele alarak, i'caz konusu ile ilgili konulara temas etmiş ve bu sahaya ilgilenenler için önemli bir müracaat kitabı olmuştur.